

آبپاشي کاتو

سندھ حکومت

سندھ فلڊ ايمرحنسي اينڊ ريهيبلٽيشن پروجيڪٽ

(ايس ايف اي آر پي)

ماحولياتي ۽ سماجي انتظامن جي ڍانچي جو خلاصو
Executive Summary of
Environmental and Social Management Framework (ESMF)

ماحولياتي ۽ سماجي انتظامن جي ڍانچي جو خلاصو

منصوبي جو پسمنظر

پاڪستان ۾ جون 2022ع دوران چوماسي جي شديد وسڪارن ۽ ٻوڏ غيرمعمولي تباهي مچائي ڇڏي، جنهن جي نتيجي ۾ انساني المين ۽ سانهن جنم ورتو. ملڪ جو اٽڪل 15 سيڪڙو حصو ٻڏي ويو ۽ 3 ڪروڙ ٽيهه لک کان وڌيڪ ماڻهو متاثر ٿيا. انگن اکرن موجب 17 لک 55 هزار گهر تباه ٿيا، جنهنڪري 5 لک 41 هزار ماڻهو بيگهر ٿي عارضي خيمن ۾ پناهه وٺڻ تي مجبور ٿي ويا. ٻوڏ جي تباهي دوران هڪ هزار 481 ماڻهو اجل جو شڪار ٿيا، جڏهن ته چوٿائي مال کي غيرمعمولي نقصان ٿيو آهي، جنهن ۾ 9 لک 8 هزار چوٿائي مال سوڌو 25 هزار وٽاڻ ٻوڏ جي وهڪرن ۾ لڙهي ويا. رپورٽن مطابق تاريخي ٻوڏ ۾ 12 هزار 418 ڪلوميٽرن کان وڌيڪ رستن سوڌو 390 پليون تباه ٿي ويون، جڏهن ته انهي جي تعداد ۾ واڌ جو خدشو آهي. ٻوڏ سنڌ جي زرعي شعبي کي سڀ کان وڌيڪ معاشي نقصان پهچايو آهي، ۽ 30 لک 60 هزار ايڪڙ کان وڌيڪ آباد زمين (جيڪو مجموعي زرعي زمين جو 30 سيڪڙو آهي) مڪمل تباه ٿي وئي، جنهن جي نتيجي ۾ وونٽن، ڪجور، ڪڻڪ ۽ ساريالي فصل کي غيرمعمولي نقصان ٿيو آهي. ان کانسواءِ زرعي پيداوار ۾ گهٽتائي سبب صنعت، خاص ڪري ٽيڪسٽائيل ۽ خدمتن جي شعبن تي ناڪاري اثر پوڻ جي توقع آهي (ملڪ جي صنعتي پيداوار ۾ ٽيڪسٽائيل جو 25 سيڪڙو حصو آهي). ٻوڏ دوران بنيادي ڍانچي جي تباهي، فصلن جي پوکي جي وقت ۾ خلل، مالياتي ادارن تي اثرن (مائيڪرو فنانس جي رپورٽ موجب قرضن جي عدم ادائگي جا مسئلا) ۽ انساني سرمايي يا آمدني جي ذريعن کي نقصان جي نتيجي ۾ پيداواري صلاحيت ڊگهي عرصي تائين متاثر ٿيڻ جو خدشو آهي. شروعاتي طور لڳايل ڪاٿي موجب ٻوڏ جي نتيجي ۾ قومي سطح تي غربت جي شرح ۾ 4.5 کان 7 سيڪڙو تائين وڌي ويندي، جنهن جي نتيجي ۾ 9.9 ۽ 15.4 ملين جي وچ ۾ ماڻهو غربت ۾ وڪوڙجي ويندا. اهڙي صورتحال جا پاڪستان جي معيشت تي هاجيڪار اثر پوندا. هلندڙ مالي سال 2023ع ۾ پيداواري شرح اٽڪل 2 سيڪڙو ٿيڻ جا امڪان آهن. توانائي جي اڳهن ۾ غيرمعمولي واڌ، روپي جي ملهه ۾ لاٽ ۽ زرعي شعبي جي پيداوار ۾ خلل سبب مالي سال 2023ع ۾ مهانگائي جي شرح وڌي 23 سيڪڙو ٿيڻ جو خدشو آهي. ان کانسواءِ ايڪسپورٽ جي شعبن (خاص ڪري ٽيڪسٽائيل) ۾ رنڊڪن ۽ امپورٽ (خوراڪ ۽ ڪپهه) وڌڻ جي ڪري ڪرنٽ اڪائونٽ خساري ۾ معمولي گهٽتائي ايندي. اها گهٽتائي مالي سال 2023ع ۾ جي ڊي پي جي 4.3 سيڪڙو تائين (مالي سال 2022ع ۾ اها شرح 4.6 هئي) رهڻ جا امڪان آهن. جڏهن ته مالياتي خساري (گرانٽس سميت) جي حوالي سان ان ڳالهه جي توقع آهي ته مالياتي خسارو (4.9 سيڪڙو بجيت خساري جي تناسب سان) جي ڊي پي (جملي ملڪي پيداوار) جو اٽڪل 6.9 سيڪڙو تائين وڌي سگهي ٿو، جيڪو ملڪي آمدني تي ٻوڏ جي ناڪاري اثرن ۽ خرچن ۾ واڌ جي عڪاسي ڪري ٿو.

پاڪستان دنيا جي اهڙن 10 ملڪن ۾ شمار ٿئي ٿو، جيڪو لاڳيتو ماحولياتي تبديلين جي ڪري سڀ کان وڌيڪ متاثر آهي. ماحولياتي تبديلين سبب موسمن جي شدت جي واقعن جي نه رڳو تعداد، پر شدت ۾ به غيرمعمولي تيزي آئي آهي، جنهن سان نه رڳو ماحولياتي خطا، پر ماڻهو آباديون ۽ بنيادي ڍانچو به شديد متاثر ٿيو آهي. شديد گرمي جي لهر (هيت ويو)، شديد برساتن جا واقعا، ڏڪار ۽ سامونڊي طوفان جا خطرا موجود آهن. ملڪ ۾ دنيا جو سڀ کان وڌيڪ گرمي پد رڪارڊ ٿيندو رهيو آهي، جتي ڪيترن ئي علائقن ۾ ساليانو گرمي پد 38 ڊگري سينٽي گريڊ کان به وڌيڪ رڪارڊ ڪيو ويندو آهي. سال 2015ع ۾ هيت ويو دوران 65 هزار کان وڌيڪ ماڻهو گرمي لڳڻ سبب اسپتالن پيڙا ٿيا، جڏهن ته 12 سئو ماڻهو اجل جو شڪار ٿي ويا، جن جي اڪثريت جو واسطو سنڌ صوبي سان آهي.

پاڪستان ۾ امڪاني گرمي پد عالمي گرمي پد جي سراسري حد کان وڌيڪ آهي. ريپريزنٽيٽو ڪنسٽرڪشن پاٿ وي (RCP8.5) موجب پاڪستان ۾ گرمي پد 2081-2100ع تائين 5.3 ڊگري سينٽي گريڊ جيترو وڌڻ امڪان آهن، جيڪو عالمي سطح تي 3.7 ڊگري سينٽي گريڊ تائين وڌندڙ گرمي پد جي تناسب سان وڌيڪ آهي. مستقبل ۾ شديد برسات جي امڪان سبب ملڪ ۾ غير يقيني واري ڪيفيت آهي. اهڙي صورتحال ۾ غير متوقع طور شديد وسڪارن ۽ برسات دوران پيش ايندڙ واقعن کي منهن ڏيڻ لاءِ بهتر تياري جي ضرورت تي زور ڏنو ويو آهي. تحقيق ۾ موسمي تبديلي ۽ برسات جي شدت ۾ واڌ سبب ٻوڏ توڙي موسمي ڏڪار جي واقعن ۾ شدت ۽ لاڳيتو واڌ جي خطرن کي اجاگر ڪيو ويو آهي. معمول کان گهٽ برسات پوڻ سبب ڏڪار ٿيندو آهي، جڏهن ته موسمي ڏڪار جي هائوڪن امڪانن کي گرین هائوس گئسز خارج ٿيڻ تحت مقرر ڪيو ويو آهي.

سال 2022ع جي ٻوڏ دوران سنڌ صوبو سڀ کان وڌيڪ متاثر ٿيو آهي. صوبي ۾ گذريل ٽن ڏهاڪن دوران سراسري طور سڀ کان وڌيڪ 400 سيڪڙو برساتون پوڻ جو ڪاٿو لڳايو ويو آهي. سال 2022ع ۾ 14 جون ۽ 26 سيپٽمبر جي وچ واري عرصي ۾ سموري ملڪ ۾ 1638 ماڻهو اجل جو شڪار ٿيا، جن مان 747 فوتين جو واسطو سنڌ سان آهي، جن ۾ 319 ٻار شامل آهن. جڏهن ته 8,422 ماڻهو زخمي پڻ ٿيا. سنڌ ۾ طوفاني برسات ۽ ٻوڏ دوران اٽڪل 18 لک گهر تباھ ٿي ويا، جيڪي سموري ملڪ ۾ متاثر ٿيل مجموعي گهرن جو 89 سيڪڙو آهن. رپورٽ موجب رڳو سنڌ ۾ 39 لک هيڪٽر کان وڌيڪ زرعي زمين تباھ ٿي وئي، جنهنڪري خوراڪ جي کوٽ وڌي وئي. سموري ملڪ ۾ چوماسي جي شديد وسڪارن ۽ اترين علائقن ۾ گليشيئرز ڳرڻ سبب آيل ٻوڏ جي ڪري سنڌ جا ڪيترائي علائقا اڃا تائين پاڻي هيٺ آهن. ٻئي پاسي ڪيترن ئي ضلعن ۾ بينل ٻوڏ جو پاڻي چمڙي ۽ معدي جي عارضن سوڌو مچرن مان پيدا ٿيندڙ ڪيترن ئي بيمارين کي جنم ڏئي رهيو آهي. ٻوڏ سبب متاثر ٿيل علائقن مان پاڻي ڪڍڻ لاءِ وڌيڪ ڪيترائي هفتا گهريل آهن. جڏهن ته بينل پاڻي مان وڌيڪ خطرا پيدا ٿي سگهن ٿا. انڪري سال 2022ع جي ٻوڏ متاثرن جي تڪڙي بحالي ضروري آهي.

منصوبي جا ترقياتي مقصد

هن منصوبي جا ترقياتي مقصد هيٺين ريت آهن:

- (الف) 2022ع جي ٻوڏ سبب سنڌ ۾ تباھ ٿيل بنيادي ڍانچي جي بحالي ۽ چونڊ علائقن ۾ جياپي جي وسيلن جي فراهمي.
(ب) ماحولياتي تبديلي جي اثرن ۽ قدرتي آفتن کي منهن ڏيڻ لاءِ سنڌ حڪومت جي صلاحيت ۾ اضافو.

منصوبي جا پاڻا

پاڻو 1: بنيادي ڍانچي جي بحالي (350 ملين آمريڪي ڊالرن)

پهرئين پاڻي جو مقصد بحالي، نئين سر آبادڪاري، ٻوڏ کان بچاءَ واري ڍانچي، پاڻي فراهمي جي اسڪيمن، رستن ۽ لاڳاپيل ڍانچي ۾ بهتري وسيلي مقامي آبادين جي قدرتي آفتن کي منهن ڏيڻ واري صلاحيت وڌائڻ آهي، ته جيئن اهي انتهائي شديد ٻوڏ جهڙين حالتن جو به مقابلو ڪري سگهن. ماحولياتي تبديلي جي نقطئ نظر ۽ معيار پٽاندڙ تيار ڪيل ڍانچو ڪتب آڻيندي نقصانن جي ڊيٽا جي بنياد تي هن پاڻي تحت ذيلي منصوبن جي ڍانچن کي حتمي شڪل ڏني ويندي. اهي طريقيڪار منصوبي جي هنگامي نوعيت هجڻ جي ڪري اختيار ڪيو پيو وڃي.

ذيلي حصو 1.1: ٻوڏ تي ضابطو آڻڻ ۽ آبپاشي ڍانچي جي بحالي (200 ملين آمريڪي ڊالرن)

سنڌ ۾ ٻوڏ نه رڳو آبپاشي، پر ٻوڏ کان بچاءَ جي ڍانچي (بندن) کي به غير معمولي نقصان ڏنو آهي. ٻوڏ کان بچاءَ واري ڍانچي جي نشاندهي ڪئي ويندي ۽ ٻيهر بهتر تعمير واري اصول هيٺ ترجيحي بنيادن تي انهن کي بحال ڪيو ويندو. جڏهن ته فطري بنيادن تي عمل جوڳا حل ان ۾ شامل آهن. ٻوڏ کان بچاءَ وارين ڪجهه تباھ ٿيل اسڪيمن ۽ حفاظتي بندن جي اڳواٽ نشاندهي ڪئي وئي آهي، جن ۾ ايف پي بند، سپريو بند ۽ منچر ڍنڍ جا بچاءَ بند شامل آهن. عالمي بئنڪ جي مالي سهائتا سان سنڌ ريزيليننس پروجيڪٽ (P155350) تحت صوبي ۾ ننڍا ڊئم تعمير ڪيا پيا وڃن، جنهن جو مقصد جر ۽ ٻوڏ جي پاڻي کي ذخيرو ڪرڻ سان گڏ ٻوڏ جي وهڪرن جي شدت گهٽائڻ آهي. جڏهن ته هي حصو اجتماعي سوچ ۽ ٻوڏ کي منهن ڏيڻ لاءِ پائيدار حل غور هيٺ آڻيندو. جنهن ۾ مختلف فلڊ ڊيلڊ ڊئم، فلڊ ڊسپرزڊ ڊئم ۽ آف لائين اسٽوريج شامل آهن. اڏاوتي سرگرمين جي تشريح هائڊرو اڪنامڪ ايساس پٽاندڙ پاڻي ذخيرو ڪرڻ يا واٽرشيد جي بنياد تي هوندي. بنا ڍانچي وارا اڀاءَ ٻوڏ جا اثر گهٽائڻ واري ڍانچي جو لازمي جز هوندا، جيئن ذيلي حصي 3.2 ۾ بيان ڪيل آهي.

ذيلي حصو 1.2: رستن ۽ لاڳاپيل بنيادي ڍانچي جي بحالي (10 ڪروڙ آمريڪي ڊالرن)

هي ذيلي حصو ٻوڏ سبب متاثر ٿيل رستن جي بحالي ۽ نئين سر اڏاوت ۾ مدد مهيا ڪندو. جنهن جو مقصد عوامي سهولتن تائين پهچ بهتر بڻائڻ ۽ صوبي جي سخت متاثر علائقن ۾ سماجي توڙي معاشي سرگرمين جي بحالي لاءِ سهولت ڏيڻ آهي. ان کانسواءِ هن حصي ۾ هيٺ ڄاڻايل ڪم شامل آهن. هن حصي ۾ ٻوڏ متاثر علائقن ۾ رستن جي بحالي ۽ بهتري سان گڏ ڪجهه ضلعن ۾ موسمي تبديلي کي برداشت ڪندڙ ڊزائين، بحالي، سرگرمين جي نگراني ۽ سار سنڀال جا ڪم شامل آهن. سنڌ سرڪار پاران ڏنل ڊگهي فهرست کان شروعات ڪندي، رستن ۽ ضلعن جي حتمي فهرست کي ڏنل معيار مطابق حتمي شڪل ڏني ويندي. انهي معيار موجب ان ڳالهه کي يقيني بڻايو ويندو ته عوامي سهولتن تائين هر مند ۾ رسائي هجي. هي حصو بچاءَ بند مٿي ڪرڻ، نيڪال جي نالين، مورين، ڪڏن، ساوڪ، پلين، حفاظتي لاهين جي واڌ، فرش بندي لاءِ معياري ڊزائين اختيار ڪرڻ ۽ موسمي سيڙپڪاري تائين محدود نه هوندو. پر رستن جي بنيادي ڍانچي جي

بهتري به ان ۾ شامل هوندي. ان سان گڏ هن حصي ۾ سبز فني مهارتن سوڌو وڻڪار يا ساوڪ جو استعمال، جيو ميس، پٿرن سان بند ٻڌڻ ۽ فرش بندي شامل هونديون، جن جي مدد سان شديد گرمي پد ۽ غير معمولي برسات جي اثرن کي گهٽايو ويندو. نيٽ ورڪ جي سطح تي موسمي تبديلين سان ٺهڪندڙ اپائڻ جي رٿابندي وسيلي اسڪولن، اسپتالن، صحت مرڪزن ۽ بازارن تائين اڄ وڃ جاري رکڻ واري عمل کي يقيني بڻايو ويندو.

هي ذيلي حصو بازارن ۽ عوامي سهولت جي جاين تائين محفوظ رستن جي ڍانچي ۽ اوزارن ۾ بهتري آڻڻ لاءِ مدد مهيا ڪندو، جنهن ۾ پنڌ هلڻ جا رستا، موٽر سائيڪلن ۽ ٻين گاڏين کي رستن جا طرف ٻڌائڻ سوڌو ترٽفڪ جي نشانن وارا بورڊ شامل آهن. ان قسم جا سڌارا ترٽفڪ جي پرسڪون رواني جي اپائڻ کي يقيني بڻائيندا، جهڙوڪ گاڏين جي رفتار جهڪي ڪرڻ لاءِ رستن تي پٽا ٺاهڻ، اسپيڊ زون، نشان لڳائڻ، ترٽفڪ لائيتون ۽ لوها گارڊر. ان سان گڏ هي حصو رستن ۽ لاڳاپيل ڍانچي جي بحالي/اڏاوت ۽ ڊزائين ۾ صئفي شراڪت جا تصور توڙي عالمگير رسائيءَ جون خاصيتون ۽ اپاءَ به شامل ڪندو. هن ذيلي حصي ۾ فائبر آپٽڪ وڃائڻ لاءِ بنيادي ڍانچي جي فراهمي کي به غور هيٺ آڻيندو. مثال طور، مستقبل ۾ انٽرنيٽ تائين پهچ وڌائڻ لاءِ سهولت فراهم ڪرڻ لاءِ نالن ۽ کڏن جي کوٽائي. هي حصو سنڌ سرڪار جي ڊجيٽل منصوبن ۽ ٽيليڪام ضابطن جي روشني ۾ پورو ڪيو ويندو.

ذيلي حصو 1.3: پاڻي فراهمي وارن منصوبن جي بحالي (5 ڪروڙ آمريڪي ڊالر)

هي ذيلي حصو پاڻي جي فراهمي واري مخصوص يا ترجيحي ڍانچي لاءِ فنڊ مهيا ڪندو، جيڪي ٻوڏ ۾ تباهه يا شديد مائثر ٿيا هئا. صوبي لاءِ ڏي اين اي جو شروعاتي ڪاٺاهڻ فنڊز جي نشاندهي ڪندو، جيڪي پاڻي جي فراهمي توڙي نيڪال واري تباهه ٿيل ڍانچي جي بحالي لاءِ گهريل هوندا. ٻوڏ کان پهرين صاف پاڻي ۽ صحت جي حفاظت توڙي صفائي جي حوالي سان سهولتن وارو هي ڍانچو غير فعال هو. هن منصوبي تحت پيئڻ جي پاڻي، صحت ۽ صفائي بابت سهولتون مهيا ڪرڻ وارو ڍانچو بحال ڪيو ويندو. جڏهن ته ٻوڏ کان بچاءَ جي سگهه وڌائڻ لاءِ اثرائتا اپاءَ ورتا ويندا، ته جيئن مستقبل ۾ ڪنهن جاني يا مالي نقصان کان بچي سگهجي. پاڻي جي فراهمي ۽ نيڪال جو هڪ منصوبو تياري جي مرحلي ۾ آهي، جيڪو تباهه ٿيل بنيادي ڍانچي جي رهيل حصي تي ڪم ڪرڻ سان گڏ ضرورت پوڻ تي نئون ڍانچو فراهم ڪندو.

پاڻو 2: گذر سفر جي بحالي (7 ڪروڙ 50 لک آمريڪي ڊالر)

هي پاڻو "مزدوري عيوض روڪ اجرت" (ڪيش فار ورڪ) پروگرام وسيلي سمورن متاثر ٿيل ڳوٺن ۾ گذر سفر جا ذريعا حاصل ڪرڻ ۾ مدد فراهم ڪندو. اهو ڪم سوشل موبائلائيزيشن پارٽنر (SMP) جي مدد سان ڪيو ويندو. ڪيش فار ورڪ (CfW) پروگرام عام طور سڀ کان وڌيڪ متاثر ۽ جسماني توڙي معاشي طور ڪمزور طبقن جي مدد لاءِ جوڙيا ويندا آهن، ته جيئن اهڙا ڪمزور طبقات هڪ سازگار ماحول ۾ ڪم يا مزدوري ڪري روڪ اجرت وٺي سگهن. اهڙي قسم جي مدد ماڻهن کي زندگي جون بنيادي گهرجون (اتو، لتو ۽ اجهو وغيره) پوريون ڪرڻ جي قابل بڻائيندي آهي، ته جيئن اهي قدرتي آفتن جي تباهي دوران صفائي توڙي بحالي جي سرگرمين ۾ بهرو وٺي سگهن. ڪيش فار ورڪ جون سرگرميون بي هنر يا نيم هنرمند ماڻهن کي مقامي سطح تي هلندڙ رٿائن ۾ روزگار ڏينديون، جنهن ۾ بنيادي ڍانچي (ڪميونٽي انفراسٽرڪچر) جي بحالي، آبپاشي نظام، ماحولياتي نظام، زميني سونهن جي بحالي، مٽي جو تحفظ ۽ رستن جي اڏاوت توڙي سار سنڀال شامل آهن. ڪيش فار ورڪ پروگرام جا مقصد هيٺين ريت آهن:

- غريب ۽ معاشي طور ڪمزور گهراڻن کي ٿوري مدي لاءِ محدود پئسماني تي پورهئي ذريعي معاشي ذريعا ۽ آمدني فراهم ڪرڻ شامل آهي، جنهن سان اهي پنهنجي زندگيءَ جون بنيادي ضرورتون پوريون ڪري سگهندا.
- مقامي سطح تي عوامي ملڪيتن، اثائن ۽ بنيادي ڍانچي جي اڏاوت توڙي بحالي شامل آهي، جنهن تحت هنگامي ۽ بنيادي خدمتن کي پائيدار بڻايو ويندو، جهڙوڪ صاف پاڻي جي فراهمي، نيڪال، رستا ۽ ماحولياتي اثرن کان بچاءَ جا ڍانچا. اهي سرگرميون ماحولياتي خطرن کان بچڻ ۾ مقامي آبادين جي صلاحيت کي وڌيڪ سگهارو ڪن ٿيون.

هن حصي تحت هيٺ ڄاڻايل ته رُخي طريقيڪار سان حقدارن کي ترجيح ڏني ويندي.

- سخت متاثر ضلعا، تعلقا ۽ يونين ڪائونسلون: سنڌ سرڪار جي انگ اکرن پٽاندڙ يوسي ۽ تعلقي سان گڏ ضلعن جي هڪ فهرست کي ترجيح ڏني ويندي، ته جيئن پهرئين مرحلي (6 مهينا) ۾ گذر سفر جي بحالي ۾ مدد ڪئي ويندي. هڪ علائقي ۾ پروگرام مڪمل ٿيڻ بعد ان کي ٻين علائقن ۾ شروع ڪيو ويندو.
 - غريب ۽ ڪمزور طبقن جي سڃاڻپ لاءِ نيشنل سوشيو اڪنامڪ رجسٽري (NSER) ڊيٽابيس کي استعمال ڪندي غريب کان غريب تر ماڻهن جي نشاندهي: ترجيحي علائقن ۾ اين ايس اي آر ڊيٽا ڳولڻ يا پاڙن جي سطح تي غريب کان غريب تر ماڻهن جي نشاندهي لاءِ استعمال ڪئي ويندي. جتي ضرورت هجي، اُتي قائم ڳوٺ/پاڙي جي سطح تي رجسٽري (سنڌ حڪومت پاران تيار ڪيل) وسيلي حقدارن جي اهليت کي لاڳاپيل جاچ پڙتال جي حوالن سان درج ڪيو ويندو يا وري ڪيش فار ورڪ ياڳي تحت تيار ڪيو ويندو.
 - ڳوٺاڻي سطح تي گهريلو رجسٽريشن کي استعمال ڪندي غريب ترين ماڻهن جي نشاندهي ڪرڻ: سنڌ جا گهڻا ضلعا (سنڌو درياھ جي ساڄي پاسي وارا علائقا) سنڌ سرڪار جي يوسي سطح تي غربت گهٽايو پروگرام مان فائدو وٺي چڪا آهن، جنهن تحت يوسي سطح جي ڊيٽا بيس کي هڪ هنڌ سهيڙيندي هر ڳوٺ ۾ خوشحالي ۽ دولت جي درجي بندي ڪئي وئي. هن رجسٽري/ڊيٽا بيس ۾ غريب تر ۽ ڪمزور گهراڻن جي نشاندهي سندن پنهنجي ڪميونٽي پاران ڪئي وئي آهي. هي منصوبو هڪ ايس ايم پي جي مدد سان مقامي آبادين جي راءِ معلوم ڪندو. ۽ ڳوٺ/پاڙي جي سطح تي سڀ کان وڌيڪ مستحق گهراڻن (اين ايس اي آر ۽ دولت توڙي خوشحالي جي درجي بندي جي تصديق وسيلي) جي تصديق ڪندو. جتي اهڙي قسم جي ڄاڻ دستياب نه هجي، ته ايس ايم پي پاران آبادي جي سهڪار سان درجي بندي ڪرڻ سان گڏ هڪ رجسٽري جي سار سنڀال ڪئي ويندي.
- رتا مان فائدو حاصل ڪندڙ آبادي پاران ڄاڻايل طريقيڪار پٽاندڙ شراڪتي اهليت بابت معيار جي تياري ۽ تصديق ڪئي ويندي، جنهن ۾ ڪمزور ترين طبقن يا گهراڻن کي ترجيح ڏني ويندي. عورتن، بزرگ ۽ معذور ماڻهن تي توجهه ڏني ويندي ۽ کين موقعو ڏنو ويندو ته مزدوري يا ڪم ۾ حصو وٺڻ لاءِ پنهنجي پاران ڪوبه ماڻهو نامزد ڪن. ڳوٺ جي معمول واري صفائي سُٺرائي، مزدورن لاءِ کاڌو پچائڻ، مچر ڏيڻ ۽ رليون وغيره ٺاهڻ جهڙن مناسب ڪمن ۾ عورتن جي گهٽ ۾ گهٽ 30 سيڪڙو شرڪت جي ضمانت ڏني ويندي.

پاڳو 3: قدرتي آفتن کي منهن ڏيڻ لاءِ ادارتي صلاحيت وڌائڻ ۽ فني مدد (6 ڪروڙ 50 لک آمريڪي ڊالر)

ذيلي حصو 3.1: سنڌ ايمرجنسي ريسڪيو سروس جو دائرو وڌائڻ (4 ڪروڙ 50 لک آمريڪي ڊالر). ايس آر پي تحت مئي 2022ع ۾ سنڌ ايمرجنسي ريسڪيو سروس کي (ريسڪيو 1122) ان جي آپريشنل سرگرمين سان گڏ قائم ڪيو ويو، ۽ اها سنڌ جي شهرين کي زندگي بچائڻ، هنگامي موت ۽ حفاظت جون خدمتون مهيا ڪري رهي آهي. هن وقت اهو ادارو مخصوص ضلعن ڪراچي، سجاول، ٺٽو، حيدرآباد، لاڙڪاڻو، دادو ۽ قمر شهدادڪوٽ ۾ خدمتون انجام ڏئي رهيو آهي. جڏهن ته ان جو دائرو سنڌ فلڊ ايمرجنسي ريهيبيليٽيشن پروجيڪٽ تحت آزاد ۽ خودمختيار خدمت جي صورت ۾ ٻين ضلعن تائين وڌايو ويندو، ته جيئن ٻوڏ، باهه لڳڻ جي واقعن، زلزلي ۽ طوفان سوڌو صحت جي هنگامي حالتن ۾ فوري توڙي وقتائيتيون خدمتون فراهم ڪري سگهجن. سکر، گهوٽڪي، شڪارپور، جيڪب آباد، بدين ۽ ڄامشورو ضلعن کي ايس ايف اي آر پي تحت هن رتا ۾ شامل ڪيو ويندو، جيڪي سال 2022ع جي ٻوڏ ۾ شديد متاثر ٿيا هئا.

ذيلي حصو 3.2: ٻوڏن کي منهن ڏيڻ لاءِ اڳواٽ تياري (2 ڪروڙ آمريڪي ڊالر). هي ذيلي حصو لاڳاپيل کاتن ۾ تيارين جي صلاحيت وڌائڻ جو ڪم ڪندو، ته جيئن اهي قدرتي آفتن کي منهن ڏيڻ، رتائيندي ۽ قدرتي آفتن ۾ انتظامن لاءِ رابطو ڪاري کي بهتر ڪري سگهن. امڪاني سرگرمين ۾ هيٺ ڄاڻايل ڪم شامل ٿين ٿا.

(الف) سنڌ ۾ سرگرمين يا آپريشنل سطح تي اپائڻ جي سلسلي ۾ منصوبي جي تياري. (ب) ايس آر پي تحت قائم ڊسپينشن سپورٽ سسٽم (ڊي ايس ايس) جو دائرو وڌائڻ، جنهن ۾ درياھي ٻوڏ سان گڏ برساتي ٻوڏ کي به شامل ڪيو ويندو. (ب) تجرباتي مشقون ڪيون وينديون ته جيئن ايس او پيز ۽ رٿائن جو اثرائتو هجڻ بابت اندازو لڳائي سگهجي، جنهن سان گڏ هنگامي حالتن دوران ماڻهن کي ڪڍڻ ۽ ابتدائي اپائڻ ۾ اڳواٽ آگاهي ڦهلائڻ ۽ ترت قدمن جو نظام به شامل آهي، گڏوگڏ معذور ماڻهن، گذر سفر ۽ مختلف شعبن تائين پهچ يقيني بڻائيندي آبادي جي صلاحيت وڌائڻ به ان جو حصو آهي.

ٻوڏ جا اثر گهٽائڻ وارا اڀاءُ تڏهن لاپائتا ثابت ٿيندا، جڏهن انهن جي ڊزائين ۽ عملدرآمد ۾ ڍانچي ۽ بنا ڍانچي وارا گڏيل اڀاءُ شامل ڪيا ويندا. جڏهن ته خطرن جو ٻن رخن ۾ جائزو ورتو ويندو. (1) ڍانچي وارا اڀاءُ وڏي ٻوڏ جي امڪانن کي گهٽائي سگهن ٿا. (2) بنا ڍانچي وارا اڀاءُ ٻوڏ جي اثرن يا نتيجن کي گهٽائي سگهن ٿا. مڪيه ڍانچي وارا اڀاءُ ٻوڏ جو پاڻي ذخيرو ڪرڻ جي حوالي سان آهن. بيسن ۾ ٻوڏ جو پاڻي ذخيرو ڪرڻ جي صلاحيت نه هجڻ جي صورت ۾ ٻوڏ کي مٿي ڄاڻايل سطح تائين اٿڻ ڏکيو هوندو. هي ذيلي حصو ڊگهي مدي وارو اسٽريٽيجڪ اڀياس (فزيبلٽي اسٽڊيز، سروي لاءِ مشاورتي خدمتون، ماحولياتي ۽ سماجي جائزو وغيره) ۾ سهڪار ڪندو، جيڪو سنڌ ۾ ٻوڏ جي وڌندڙ اثرن کي گهٽائڻ بابت سرگرمين جي باري ۾ آهي. اهي اڀياس خاص ڪري 2022ع جي ٻوڏ ۽ برساتن جي پسمنظر ۾ بنيادي ڍانچي ۾ گهٽ سوڌاين بابت ڄاڻ تي ٻڌل هوندا. هي اڀياس بئنڪ جي مستقبل ۾ ايندڙ منصوبن جي تيارين ۾ مدد فراهم ڪندا. خاص ڪري ٻوڏ جي انتظامڪاري ۾ (1) ٻوڏ بابت اڳواٽ اطلاع، ۽ (2) ٻوڏ ۾ هنگامي اڀائڻ جي رٿابندي (اهي ٻئي بنا ڍانچي وارا قدم آهن) شامل آهن. ٻوڏ بابت اڳواٽ اطلاع جو نظام ٻوڏ کي روڪيندڙ ڊئمن جي صلاحيت ۽ ڪارڪردگي ۾ گهڻي ڀاڱي اضافو ڪري سگهي ٿو. جڏهن ته اهو نظام هيٺ ڄاڻايل قدامت ۾ مدد فراهم ڪندو.

الف: پاڻي جي ذخيرن ۾ گهٽتائي جا امڪان، جڏهن پاڻي جي ذخيرن تائين ٻوڏ پهچي ته انهن کي وڌ کان وڌ رستا ڏنا وڃن.
 ب: ٻوڏ دوران بيسن ۾ پاڻي جي سمورن ذخيرن جي سرگرمين جي رابطو ڪاري، ته جيئن هيٺيان وهڪرا گهٽائڻ جا مقصد حاصل ٿي سگهن.
 ت: الارمر سسٽمن جو قيام عمل ۾ آڻڻ، ته جيئن هنگامي اڀائڻ جي منصوبن تي عمل يقيني بڻايو وڃي.

ڀاڱو 4: منصوبي جي انتظامن ۽ عملدرآمد جي سرگرمين تي خرچ (هڪ ڪروڙ آمريڪي ڊالر)

هي حصو پروجيڪٽ امپلمينٽ يونٽ (PIU) سان گڏ سنڌ حڪومت جي آبپاشي کاتي (SID) ۽ رٿابندي کاتي (اڳوڻو ايس آر پي) پي ڊي ايم اي، پي آءِ يو) تحت ٻين سرگرمين لاءِ مالي وسيلو فراهم ڪندو، جنهن ۾ ٻين شين سان گڏ منصوبي جا انتظام، پروڪيورمينٽ، نيڪن جا انتظام، عوامي آگاهي، مالياتي انتظامن جون سرگرميون، فني آڊٽ، اڏاوتي سرگرمين جي نگراني، ماحولياتي ۽ سماجي معيار تي عملدرآمد جي نگراني، سماجي شراڪتداري جي هدف تي عملدرآمد جي نگراني، مانيٽرنگ اينڊ ايڊولوشن (M&E) جون سرگرميون ۽ شڪايتن جي ازالو جو نظام (GRM) شامل آهن. مانيٽرنگ اينڊ ايڊولوشن ٻين شين سان وڃڻ ۽ تڪميل جي راءِ سميت منصوبن جي رپورٽن جي تياري، ابتدائي اڀياس ۽ آڊٽ (ضرورت موجب مالياتي، فني، ماحولياتي ۽ سماجي) شامل آهن. هن حصي ۾ مالياتي اوزار (مناسب مساواڙ يا خريداري)، خدمتن ۽ پي آءِ يو جي اثرائتتيا سرگرمين لاءِ گهريل ننڍا ڪم شامل آهن. جهڙوڪ، گاڏيون، ڄاڻ جي مٽاسٽا ۽ رابطو ڪاري جا اوزار (ليپ ٽاپ ۽ پرنٽر وغيره سان گڏ)، آفيس فرنيچر ۽ سامان، جاءِ جي مساواڙ ۽ مرمتي ڪم شامل آهن.

ڀاڱو 5: اتفاقي هنگامي حالتن ۾ اڀاءُ يا قدم

اڻوڻندڙ فطري واقعن جي ڪري تباهي يا هنگامي حالتن جي صورتحال پيدا ٿئي ٿي، انڪري سنڌ سرڪار امدادي ڪمن ۽ نئين سڙاڏوت ۾ مدد طور منصوبن لاءِ ٻيهر فنڊز مخصوص ڪرڻ جي حوالي سان عالمي بئنڪ کي درخواست ڏئي سگهي ٿي. هي حصو سنڌ سرڪار کي منصوبي جي ٻين حصن مان مالي وسيلو فراهم ڪرڻ لاءِ عالمي بئنڪ کي گذارش ڪرڻ جي اجازت ڏئي ٿو، جيڪا هنگامي حالتن کي منهن ڏيڻ ۽ خرچن جي ادائگي ۾ مدد ڪندي. هي حوصاضافي مالي مدد جي وسيلي طور استعمال ڪري سگهيو، جيڪي اهڙي قسم جي هنگامي حالتن لاءِ دستياب هجڻ گهرجن.

منصوبي مان فائدو وٺندڙ ماڻهو

هي منصوبو ڪشمور، قمبر، شهدادڪوٽ، لاڙڪاڻو، دادو، سيوهڻ، خيرپور ناٿن شاھ (ڪي اين شاھ)، سانگهڙ، خيرپور ميرس ۽ بدين سوڌو سنڌ جي ٻين علائقن ۾ عوام کي آبپاشي توڙي نيڪال جو بهتر ڍانچو مهيا ڪندو. گڏوگڏ مٿي ڄاڻايل ضلعن ۾ آبادين کي محفوظ بڻايو ويندو. ابتدائي ڪاٿول لڳايو ويو آهي ته ڪيرٿر جي پهاري سلسلي ۾ رهندڙ اتڪل هڪ ڪروڙ آبادي کي برساتي ٻوڏ کان محفوظ ڪيو ويندو. ۽ 3.77 ملين ايڪڙ زراعتي زمين سان گڏ سرڪاري ۽ نجی ملڪيتن، رستن، پلين ۽ ريلوي لائينز کي به محفوظ بڻايو ويندو. اهي سڀ ملڪ ۾ صنعت، واپار ۽ ڪاروباري سرگرمين ۾ ڪرنگهي جي هڏي جي حيثيت رکن ٿا.

اي ايس ايم ايف جا مقصد

سنڌ فلڊ ايمرجنسي ريهيبلٽيشن پروجيڪٽ (SFERP) کي عالمي بئنڪ جي مالي مدد حاصل آهي، جنهن لاءِ عالمي بئنڪ کي ماحولياتي ۽ سماجي فريم ورڪ (ESF) تي عملدرآمد جي ضرورت آهي. ماحولياتي ۽ سماجي فريم ورڪ (ESMF) اي ايس ايس 1 تحت تيار ٿيل اهڙو دستاويز آهي، جيڪو هڪ منصوبي لاءِ طئه ٿيل سرگرمين کي امڪاني خطرن توڙي اثرن جي جائزي جو ڪم ڪندو آهي، جتي ذيلي منصوبن ۽ ڪم جي جاين جي چونڊ نه ٿيل هجي. جڏهن ته ذيلي منصوبن لاءِ مناسب جاين جي چونڊ اڃا ٿيڻي آهي. ايس ايس اي آر پي هن ايس ايس ايم ايف وسيلي هڪ فريم ورڪ اختيار ڪندو آهي، ۽ اصول، قاعدا، رهنما اصول ۽ طريقيڪار طئه ڪندو آهي ته جيئن ماحولياتي ۽ سماجي خطرن سوڌو منصوبي جي اثرن جو اندازو لڳائي سگهجي. هي دستاويز سماجي ۽ ماحولياتي خطرا توڙي منصوبي جا اثر گهٽائڻ جي اپائن ۽ رٿابندي تي ٻڌل آهي، جنهن ۾ اپائن تي خرچ جو ڪاٺو ۽ اهڙين ايجنسين بابت ڄاڻ به شامل آهي، جيڪي انهن خطرن کي منهن ڏيڻ واري پنهنجي صلاحيت سان اثر گهٽائڻ جون ذميواريون آهن.

قانون ۽ عالمي بئنڪ جا معيار

قومي ۽ صوبائي قانون سميت عالمي بئنڪ جي ماحولياتي ۽ سماجي فريم ورڪ (ESF) تي عملدرآمد يقيني بڻائڻ لاءِ هڪ تفصيلي تجزيو ڪيو ويو آهي، جنهن ۾ مناسب ماحولياتي پاليسين، قانون، رهنما اصول، ايڪٽ ۽ پاڪستان توڙي سنڌ حڪومت جي قانون جي باري ۾ تجزيو شامل آهي. ايس ايس اي آر پي سنڌ انوائرنمينٽل پروٽيڪشن ايڪٽ 2014ع ۽ سنڌ انوائرنمينٽل اسٽينڊرڊس (SEQS) سان گڏ عالمي بئنڪ جي ماحولياتي ۽ سماجي معيارن (ESSS)، رهنمائي ڪندڙ اصول ۽ اي ايس ايس ايم ايف ۾ بيان ڪيل قاعدن جي مڪمل پاسداري ڪندو.

ماحولياتي ۽ سماجي بيس لائين (شروعاتي انگ اکڙ)

ماحولياتي بيس لائين

سنڌ صوبو گرم آبهوا (subtropical) واري خطي ۾ واقع آهي، جيڪو سياري ۾ ٿڌو ۽ اونھاري ۾ گرم هوندو آهي. سنڌ کي ماحولياتي لحاظ کان ٽن خطن ۾ ورهايو ويو آهي: سڙو (اُتريون خطو، جنهن جو مرڪز جيڪب آباد آهي)، وچولو (وچولو خطو، جنهن جو مرڪز حيدرآباد آهي) ۽ لاڙ (هينانهون خطو، جنهن جو مرڪز ڪراچي آهي). سنڌ کي جاگرافيائي لحاظ سان چئن مختلف ڀاڱن ۾ ورهائي سگهجي ٿو: اولهه ۾ ڪيرٿر، وچ ۾ سنڌو درياھ جو ميداني علائقو، اوڀر ۽ ڏکڻ اوڀر ۾ وارياسو خطو ۽ ڏکڻ ۾ انڊس ڊيلٽا آهي.

يونيسڪو پاران ڪيل ماحولياتي درجي بندي تحت هن خطي کي ٽن خطن ۾ ورهايو ويو آهي. ساحلي خطو ۽ ٺٽي جو ڏاکڻو حصو: ڏاکڻو علائقو ۽ ٺٽي کان حيدرآباد ذريعي نواب شاھ تائين ۽ اُتريون علائقو ۽ نواب شاھ کان جيڪب آباد تائين. هتي آگسٽ ۽ مئي جي وچ ۾ گرمي پد عام طور 46 سينٽي گريڊ (115 فارن هائيٽ) کان وڌي ويندو آهي، جڏهن ته ڊسمبر ۽ جنوري ۾ پارو سراسري طور گهٽ ۾ گهٽ 2 سينٽي گريڊ (36 فارن هائيٽ) ٿيندو آهي. ساليانو برساتن جو تناسب 9 انچ (230 ملي ميٽر) آهي، جڏهن ته برساتون جون ۽ سيپٽمبر جي وچ واري عرصي ۾ ٿينديون آهن. چوماسي جون هواڻون فيبروري جي وچ ۾ اتر اولهه کان لڳڻ شروع ٿينديون آهن ۽ سيپٽمبر جي آخر تائين هلنديون آهن، جڏهن ته سياري جي مُند ۾ آڪٽوبر کان جنوري تائين اُتر کان ٿڌيون هواڻون لڳنديون آهن. هونئن سنڌ ٻن چوماسن جي وچ ۾ اچي ٿي. هندي سمنڊ کان ڏکڻ اولهه وارو چوماسو ۽ اتر اوڀر وارو يا ماڻو ٿيندڙ چوماسو هماليا جا پهاڙ انهن جو رُخ سنڌ ڏانهن موڙي پاڻ کي ٻنهي جي اثرن کان بچائي وٺندا آهن. سنڌ ۾ ساليانو برساتن جو تناسب 9-8 انچ (23-20 سينٽي ميٽر يا 200-230 ملي ميٽر) آهي. سال ۾ 2 ڀيرا سنڌو درياھ ۾ ڇاڙهه سان خطي ۾ گهٽ وسڪارن جو ازالو ٿي ويندو آهي. اها ڇاڙهه بهار ۽ اونھاري جي مُندن ۾ برف ڳرڻ ۽ چوماسي جي وسڪارن جي ڪري ايندي آهي. جاڻايل فطري وايو منڊل ۾ ڪجهه عرصي کان تبديليون اچي رهيون آهن، جنهن جو ڪارڻ سنڌو درياھ تي ڊئمن ۽ بئراجن جي اڏاوت آهي. سنڌ جي ڏکڻ اڀرندي جي ڪجهه علائقن ۾ 36 انچ (91 سينٽي ميٽر) ۽ 810 ملي ميٽر کان وڌيڪ برساتون رڪارڊ ڪيون ويون. جڏهن ته ڪجهه شهرن ۾ وڏي پئماني تي تيز برساتون پيون. سال 2005ع ۾ حيدرآباد ۾ رڳو 11 ڪلاڪن دوران 14.4 انچ (37 سينٽي ميٽر) ۽ 310 ملي ميٽر برسات ٿي. پڊ عيڊن (نوشهروفيروز ضلعي جو شهر) ۾ سال 2022ع ۾ چوماسي جون برساتون 1722 ملي ميٽر رڪارڊ ڪيون ويون. اهي برساتون پاڪستان ۾ 2002ع واري تاريخي ٻوڏ جو حصو هيون ۽ انهن کي پاڪستان ۾ موسمن جي شدت وارن واقعن جي فهرست ۾ شامل ڪيو ويو آهي.

تجويز ڪيل منصوبا وچولي درجي جي آبادي وارن علائقن ۾ اچن ٿا، جتي وڏي پئماني تي صنعتي يا ڪاروباري سرگرميون نه ٿينديون آهن. ڪچن رستن تي گاڏين جي اچ وڃ ڏوڙ جو ڪارڻ بڻجي ٿي، جنهن جا مقامي آبادين تي ناڪاري اثر پوندا آهن. مرڪزي ۽ ڳنڍيل آبادين وارن علائقن ۾ گاڏين مان نڪرندڙ دونهن زهريلا مادا، ڪاربن مونو آڪسائيڊ، سلفر ڊاءِ آڪسائيڊ ۽ نائيتروجن آڪسائيڊ کي وايو منڊل ۾ ڇڏيندو آهي. زهريلا گئس جي اخراج سان پرياسي جي علائقن ۽ رستن جي هوا متاثر ٿئي ٿو. بهرحال، قومي شاهراهن ۽ ٻين وڏن رستن جي پيٽ ۾ منصوبي جي سرگرمين وارن علائقن ۾ اهي زهريليون گئسون گهٽ خارج ٿينديون آهن. گاڏين جا هارن ۽ اٽورڪشا جا سائيلينسر لاڳاپيل علائقن ۾ آواز جي گدلاڻ وڌائين ٿا. شهرن کان ٻاهر وارن علائقن جي حوالي سان ڪي به انگ اکر نه آهن. پر ڪاروباري سرگرميون گهٽ هجڻ ڪري گاڏين جو استعمال به گهٽ ٿئي ٿو، جنهن جي نتيجي ۾ اهي علائقا آواز جي گدلاڻ کان گهڻي ڀاڱي محفوظ آهن.

منصوبي واري علائقي ۾ ساوڪ جي پيلن (جتي جهجهي تعداد ۾ جڙيون پوٽيو ۽ پوٽا آهن) جي حساب سان درجي بندي ڪري سگهجي ٿي. وڻ ٽڻ ۽ پوٽا ڪمزور زمين ۽ برساتن ۾ گهٽ وڌائي سان گڏ هتان جي ماحولياتي حالتن ۾ ٺهڪي ويندا آهن. خطي جي زمين وارياسي ۽ چيڪي مٽي واري آهي. جڏهن ته اڀرندو علائقو سيلابي زمين تي ٻڌل هجڻ ڪري زبردست ساوڪ کي برقرار رکڻ ۽ وڌائڻ ۾ مدد ڪندو آهي.

منصوبي جي علائقي ۾ ڪيرڊينڊڙ جانورن جي 8 جنسن لاءِ پناهگاهه آهي، جن ۾ گدڙ، انڊين لومڙ، ڳاڙهو لومڙ، نور، جهنگلي بلي ۽ سوٽر جي موجودگي رڪارڊ ڪئي وئي آهي. ڪيرڊينڊڙ جانورن جا سمورا علائقا عام آهن ۽ انهن کي آءِ يو سي اين جي ريڊ لسٽ ۾ گهٽ خطري (ايل سي) واري ڪيٽيگري ۾ شامل ڪيو ويو آهي. پناهگاهن ۾ ٿوري پئماني تي 13 ننڍن ڪيرپياڪ جانورن جي موجودگي عام آهي، انهن کي به آءِ يو سي اين جي فهرست ۾ گهٽ خطري واري ڪيٽيگري ۾ رکيو ويو آهي. ايباس هيٺ آيل علائقي ۾ علائقي ۾ زمين توڙي پاڻي ۾ رهندڙ 2 جانورن سان گڏ ريڙهيون پائيندڙ 21 جانورن جا نسل رڪارڊ ڪيا ويا آهن.

ڪوهستان جو پهاري سلسلو ڪيرٿر پهاري سان ڳنڍيل آهي ۽ اها ملڪ جي سڀ کان وڏي جابلو پتي آهي. اها جابلو پتي وچولي_اڀرندي بلوچستان ۾ مولا درياھ کان 190 ميل (300 ڪلوميٽرز) ڏکڻ طرف ۽ عربي سمنڊ تي ڪراچي جي مبارڪ ڳوٺ ويجهو ڪيمپ مونزي (مواري) تائين پکڙيل آهي. ڪيرٿر نيشنل پارڪ دادو ضلعي کان ڄامشوري جي جابلو پتي تائين ڦهليل آهي.

ڪيرٿر نيشنل پارڪ سنڌ جي ضلعي دادو ۽ ڄامشوري ۾ ڪيرٿر جابلو پتي تي واقع آهي. سال 1974ع ۾ پارڪ قائم ڪيو ويو ۽ 3087 چورس ڪلوميٽر ايراضي تي پکڙيل آهي. اهڙي ريت پاڪستان ۾ هنگول نيشنل پارڪ کانپوءِ ڪيرٿر نيشنل پارڪ کي سڀ کان وڏو پارڪ قرار ڏنو ويو آهي. ڪيرٿر نيشنل پارڪ ڪراچي کان اتر پاسي 80 ڪلوميٽرز جي فاصلي تي دادو ۽ ملير ضلعن جي حدن ۾ اچي ٿو، جنهن جو هيڊڪوارٽر ڪراچي کان 160 ڪلوميٽرز جي فاصلي تي واقع آهي. ڪيرٿر نيشنل پارڪ پاڪستان جو ٻيون وڏو پارڪ آهي. ڪيرٿر نيشنل پارڪ ۾ ٻوڏ کي ڪنٽرول ڪرڻ لاءِ 11 ننڍا ڊئم تجويز ڪيا ويا آهن، پراهر منصوبا جهنگلي جيوت توڙي جانورن لاءِ مرڪز قرار ڏنل علائقن (ڪراچي ۽ ڪار) کان گهڻو پري آهن.

سماجي بيس لائين

سنڌ آبادي جي لحاظ سان پاڪستان جو ٻيون وڏو صوبو. سال 2017ع ۾ ٿيل آدمشماري دوران سنڌ ۾ 38842 آدمشماري جي بلاڪس کي ڳڻپ ۾ شامل ڪيو ويو، جنهن مطابق ته سنڌ جي آبادي 4 ڪروڙ 78 لک، 89 هزار آهي، جڏهن ته 85 لک 90 هزار گهراڻا ڳڻيا ويا. پهريون جي سراسري آبادي 2 ڪروڙ 30 لک ماڻهن ۽ 42 لک گهراڻن تي ٻڌل آهي. جڏهن ته مٿي ڄاڻايل گهر صوبي جي 83 تعلقن ۾ اچن ٿا. سنڌ جا مجموعي طور 134 تعلقا آهن، جن مان 83 پهريون جي 51 شهري علائقن ۾ شامل آهن.

پهريون جي سراسري آبادي ۽ تعلقي سطح تي گهراڻن جو تعداد ترتيبوار 108,277 ۽ 602.50 لکڙيو ويو آهي. صوبي ۾ آبادي جي گهٽائي ۽ في چورس ڪلوميٽر تي آبادي جي تناسب سان هڪ چورس ڪلوميٽر تي 339 ماڻهو رهن ٿا، اهو انگ 981ع ۾ رپورٽ ٿيل في چورس ڪلوميٽر تي 135 ۽ 1998ع ۾ في چورس ڪلوميٽر تي 213 ماڻهن جي تناسب کان وڌيڪ آهي.

سنڌ کي پاڪستان جو معاشي مرڪز آهي ۽ صوبي جا شهر تاريخي طور خطي ۾ صنعت ۽ واپار لاءِ مرڪزي حيثيت رکن ٿا. سنڌ ۾ قدرتي وسيلن سان گڏ وڌندڙ صنعتي بنياد موجود آهن، جڏهن ته نسبتن ترقي يافتا بنيادي ڍانچو، انساني وسيلا، 2 وڏيون بندرگاهون، فعال مواصلاتي نيٽ ورڪ ۽ جديد ترين مالياتي توڙي خدمت جا شعبا ۽ قدرتي وسيلا موجود آهن. سنڌ جي ساحلي پٽي 350 ڪلوميٽرز تي مشتمل آهي، جيڪا ترمجي بيلن ۽ زبردست پيداواري وسيلن سان مالا مال آهي. پاڪستان مان اڌ کان وڌيڪ سنڌ جي مڇي ڏيساور اُماڻي ويندي آهي؛ سنڌ جو ڏاکڻو اڀرندو خطو صوبي جو غريب ترين خطو آهي. ٻئي پاسي، وچولي سنڌ ڪجهه گهٽ غريب ۽ ڏاکڻو الهندو خطو سڀ کان گهٽ غريب آهي.

مختلف ڏرين جي شرڪت ۽ آگاهي

منصوبي لاءِ اسٽيڪ هولڊر انگيجمينٽ پلان (SEP) تيار ڪيو ويو آهي. هي پلان منصوبي جي اسٽيڪ هولڊرز يا لاڳاپيل ڏرين جي نشاندهي سان گڏ سرگرمين تي ڌيان ڏئي ٿو. جڏهن ته شرڪتي ۽ نتيجا ڏيندڙ مشاورت سوڌو معلومات وٺڻ واري تصور بابت ڄاڻ مهيا ڪري رهيو آهي. هي حتمي دستاويز نه آهي ۽ ضرورت پوڻ تي ڪٿي به منصوبي جي وسيلي ان ۾ وڌيڪ بهتري آندي ويندي، جڏهن ته اها بهتري نون اسٽيڪ هولڊر، انتظامي طريقيڪار ۽ منصوبي جي تبديل ٿيندڙ گهرجن کي شامل ڪرڻ لاءِ هوندي. منصوبي جي تياري جي مرحلي ۾ نشاندهي ڪيل لاڳاپيل ڏرين سان صلاح مشورا ڪيا ويندا، جنهن ۾ لاڳاپيل حڪومتي شعبن سوڌو ضلعي سطح تي مقرر عملي، اين جي اوز، سي ايس اوز، نجي ڪمپنين ۽ ٽئڪ ٽينڪ جا نمائندا شامل ڪيا ويا آهن.

ماحولياتي ۽ سماجي اثر ۽ اثرن کي گهٽائڻ جا اپاءَ

شروعاتي تجزيي مطابق منصوبي جي تعمير ۽ ان تي عملدرآمد جي مرحلن ۾ سماجي ۽ ماحولياتي منفي اثرن جي توقع آهي. اڪثر ماحولياتي اثر عارضي هوندا، جن تي سولائي سان ضابطو آڻي سگهجي ٿو. سمورا اثر گهٽائڻ جا اپاءَ هر وقت دستياب هوندا.

- ڌڙائين ۽ اڏاوتي مرحلي ۾ جيڪي اثر پئجي سگهن ٿا، انهن ۾ زميني گڏلاڻ، آواز جي گڏلاڻ، گند ڪچري جو پيدا ٿيڻ، ٽرفڪ ۽ روڊ سفيٽي، پاڻي وسيلن جي گڏلاڻ، اڏاوتي ڪيمپ مان گڏلي پاڻي جو نيڪال، ماڻهن جي صحت ۽ تحفظ، عوامي جاين تي اثر، سماجي طور برادرين کي ڪيڏن ۽ گذر سفر جا ذريعا (ڪيش فار ورڪ) شامل آهن. جڏهن ته زمين حاصل ڪرڻ ۽ غير رضاڪارائي طور بحالي يا آبادڪاري، عملي جي صحت ۽ تحفظ، ماحولياتي نظام ۾ رُخني، وبائي بيمارين ۽ آبادي سان گڏ لاپائيتين سرگرمين جي ڪوٽ، ٻاهرين مزدورن جي آمد، جينڊر بيسڊ واپولينس/جنسي طور استحصال ۽ تشدد ڪرڻ/جنسي طور هيسائڻ جي ڪري به ناڪاري اثر پوڻ جا امڪان آهن. ڪيش فار ورڪ سان لاڳاپيل خطرن، جبري ۽ ٻارن جي پورهئي، ڪم دوران غير معمولي طبعي ۽ ثقافتي آثار ملڻ جا امڪان، متاثر روڊ نيٽ ورڪ جي بحالي ۽ اڏاوت ۽ ڳوٺاڻي سطح تي رستن جي ٺهڻ جي تعمير به شامل آهن.

- عملدرآمد جي مرحلي ۾ جن اثرن جا امڪان آهن، انهن ۾ محدود ادارتي سگهه ۽ رٿائن جي پائيداري شامل آهي. منصوبي جي هر اثر کي گهٽائڻ لاءِ وسيع اپاءَ تجويز ڪيا ويا آهن. جڏهن ته نشاندهي ٿيل خطرن ۽ انهن جا اثر گهٽائڻ جا قدم تجويز ڪيل منصوبي جي سرگرمين بابت ماحولياتي ۽ سماجي دستاويز (ESIA/ IEE/ ESMP/ Checklist) جي تياري ۾ رهنمائي ڪن ٿا.

ماحولياتي ۽ سماجي انتظامن جي فريم ورڪ تي عملدرآمد

جيئن ته انفرادي سرگرمين لاءِ صحيح هنڌن جي اڃا چونڊ ٿيڻي آهي، تنهنڪري فريم ورڪ وارو طريقيڪار اختيار ڪندي موجوده ماحولياتي ۽ سماجي تجزيو ڪيو ويو آهي. ان طريقيڪار تحت هر ذيلي منصوبي جي جاچ پڙتال ڪئي ويندي، ته جيئن ماحولياتي ۽ سماجي اثرن جي نوعيت جو اندازو لڳائي سگهجي. ابتدائي جائزي مان حاصل ٿيل نتيجا لاڳاپيل ماحولياتي ۽ سماجي دستاويزن جي تياري توڙي چونڊ ۾ رهنمائي مهيا ڪندا.

منصوبي جي ماحولياتي ۽ سماجي انتظاميا پاران هيٺ ڄاڻايل طريقيڪارن تي عملدرآمد ڪيو ويندو.

1. هر ذيلي منصوبي جي شروعاتي ماحولياتي ۽ سماجي معلومات گڏ ڪرڻ، جنهن ۾ طبعي، حياتياتي ۽ سماجي معاشي ڊيٽا شامل هوندي.
2. ضميمو الف: شروعاتي ماحولياتي ۽ سماجي جائزي جي چيڪ لسٽ مطابق ذيلي منصوبي جي سماجي ۽ ماحولياتي درجي بندي ۽ ابتدائي جائزو.

3. معلومات کي عوام تائين پهچائڻ ۽ لاڳاپيل ذرين سان مشاورت
4. هر منصوبي لاءِ ماحولياتي ۽ سماجي اثرن جو جائزو (ESIA) يا ماحولياتي ۽ سماجي انتظامن جي پلان (ESMP) جي تياري، جنهن ۾ خطرن، اثر گهٽائڻ جي اپائن، بين ماحولياتي ۽ سماجي دستاويزن ۽ انتظامن جي شروعاتي بجيت شامل هوندي.
5. عالمي بئنڪ کان ماحولياتي ۽ سماجي اثرن جي جائزي توڙي انتظامن جي پلان جي منظوري، ۽ عالمي بئنڪ ۽ عملدرآمد ڪندڙ ٻنهي ادارن پاران انهن دستاويزن کي عام ڪرڻ.
6. نيڪيدارن سان معاهدي ۽ نيڪي جي دستاويزن ۾ اي ايس آءِ اي، اي ايس ايم پي ۽ ٻيا ماحولياتي ۽ سماجي دستاويز شامل هوندا.
7. عملدرآمد ڪندڙ ادارن/نيڪيدارن پاران اي ايس آءِ اي يا اي ايس ايم پي ۽ بين ماحولياتي ۽ سماجي دستاويزن تي عملدرآمد ڪرڻ.
8. ماحولياتي ۽ سماجي دستاويزن تي عملدرآمد جي نگراني

ادارتي ۽ نگراني جا انتظام

سنڌ جي آبپاشي کاتي (SID)، ترقي ۽ رٿابندي کاتي (P&DD)، سنڌ حڪومت جي سنڌ فلڊ ايمرجنسي ريهيبلٽيشن پروجيڪٽ (SFERP) ۾ قائم پي آءِ يوز ۽ پڻ ايجنسين پاران منصوبي جي سرگرمين تي عملدرآمد ڪرايو ويندو. جيڪو رپورٽنگ، مانيٽرنگ اينڊ ايڊجسٽمينٽ، سماجي ۽ ماحولياتي انتظام، پروڪيورمينٽ، مالي انتظامڪاري، آڊٽ ۽ ادائگين تائين محدود نه هوندو. ان سان گڏ لاڳاپيل ادارن ۽ عالمي بئنڪ سان رابطو ڪاري به ان ۾ شامل آهن. ٻه مڪمل پروجيڪٽ امپليمنٽيشن يونٽ (PIUS) سنڌ فلڊ ايمرجنسي ريهيبلٽيشن يونٽ ۾ قائم ڪيا ويندا، جنهن جي سربراهي پروجيڪٽ ڊائريڪٽر ڪندا، ۽ جيڪي سينيئر سرڪاري آفيسر هوندا. جڏهن ته پروجيڪٽ ڊائريڪٽر پي آءِ يوز ۾ باقي عملو مقرر ڪندو. جن ۾ پروڪيورمينٽ، ماحولياتي ۽ سماجي انتظام، جينڊر، سيڪيورٽي، ڪميونيڪيشن، تعليم ۽ مالياتي انتظامن جا ماهر شامل هوندا. پي آءِ يوز جي فني معاملن ۾ مدد هڪ ڊزائيننگ اينڊ سپرويزن ڪنسلٽنگ فرم پاران ڪئي ويندي، ان سان گڏ انفرادي ڪنسلٽنٽ پڻ فني مدد فراهم ڪندا. خاص ڪري شروعاتي مرحلي کان پي آءِ يوز جي قائم ٿيڻ تائين. هڪ پروجيڪٽ اسٽيئرنگ ڪميٽي جي سربراهي رٿابندي ۽ ترقياتي بورڊ جو چيئرمين ڪندو. جيڪو مجموعي طور رابطو ڪاري، منصوبي تي عملدرآمد جي نگراني ۽ منصوبي جي مالي خرچن جي اسڪيمز جي منظوري ڏيندو. تجويز ڪيل منصوبي جي سرگرمين تي عملدرآمد لاءِ عملدرآمد ڪميٽي (IC) به قائم ڪئي ويندي. اها عملدرآمد ڪميٽي هن حصي ۾ منصوبي جي سرگرمين ۽ رابطن جي ذميواري ادا ڪندي. جڏهن ته عملدرآمد ڪميٽي پاران اڏاوتي ڪم سان لاڳاپيل کاتن وچ ۾ رابطو ڪاري ۽ سهڪار لاءِ سهولتڪاري ڪئي ويندي. عملدرآمد ڪميٽي جي سربراهي سنڌ فلڊ ريهيبلٽيشن پروجيڪٽ ڪندو ۽ ان ۾ منصوبي سان لاڳاپيل سمورن کاتن جي نمائندگي شامل هوندي. آءِ سي ۾ شامل هر کاتو منصوبي جي وقت سر تياري ۽ عملدرآمد لاءِ فني ۽ ادارتي مدد فراهم ڪرڻ جو پابند هوندو.

نيڪيدار اڏاوتي ڪم شروع ڪرڻ کان اڳ هن اي ايس ايم ايف مطابق ماحولياتي ۽ سماجي دستاويز تيار ڪندا. ان ۾ هيٺ ڄاڻايل دستاويز شامل هوندا:

- گندڪچري جي انتظام جا پلان
- ٽرنسڪ جي انتظام جا پلان
- ملازمن جي صحت ۽ تحفظ جا پلان
- طبعي ۽ ثقافتي وسيلن جي انتظامن جا پلان

پي آءِ يوز پنهنجي ماهرن ۽ فيلڊ عملي ذريعي اي ايس ايم ايف تي عملدرآمد جي تسلسل سان نگراني ڪندا. جڏهن ته ان جي به نگراني ڪئي ويندي ته آيا هن اي ايس ايم ايف دستاويز ۾ شامل تجويزن تي عمل ٿيو. ان کانسواءِ اثرن جي نگراني جي به نگراني شامل آهي ته جيئن ماحولياتي ۽ سماجي اثرن جي موجودگي سوڌو انهن جي شدت جو اندازو لڳائي سگهجي.

اڏاوتي ڪم جي نگراني ڪندڙ ڪنسلٽنٽس کي منصوبو تجويز ڪندڙن پاران مقرر ڪيو ويو آهي، جن جي ذميواري ۾ ذيلي منصوبن لاءِ ڪم دوران اي ايس ايم پي جي روزانو بنيادن تي پي آءِ يوز جي طرفان نگراني به آهي، ۽ اها نگراني منصوبي جي ذيلي منصوبن جي اڏاوت دوران ڪئي ويندي. ان سان گڏ وقت بوقت

رپورٽس به جمع ڪرائيندو. عام طور تي، عملدرآمد ڪميٽي کي منصوبي جي ماحولياتي ۽ سماجي رُخن جي حوالي سان هيٺ ڄاڻايل ذميواريون ڏنل هونديون آهن:

- ماحولياتي ۽ سماجي انتظامن تي عملدرآمد بابت نيڪيدار پاران تيار ڪيل دستاويز جو جائزو
- نيڪيدار پاران اڏاوت ڪم دوران اي ايس ايم پي تي عملدرآمد جي روزانو نگراني. ڪنسلٽنٽ هيٺ ڄاڻايل عهدن تي مقررين جا پابند هوندا.

الف) ماحولياتي ماهر

ب) ايڪولاجسٽ

ب) سماجي ۽ آبادڪاري جو ماهر

پ) ملازمن جي صحت ۽ تحفظ جو ماهر

شڪايتن جي ازالو جو طريقو

هن منصوبي تي عمل ڪندڙ ادارن لاءِ شڪايتن جي ازالو جو ته رُو طريقو قائم ڪيو ويو آهي، ته جيئن منصوبي سبب متاثر ٿيندڙ ڏرين جي شڪايتن ۽ خدشن جو ازالو ڪرڻ ۾ مدد حاصل ٿئي. اهي شڪايتون منصوبي جي ماحولياتي، سماجي ۽ صنفِي ڪارڪردگي جي حوالي سان ٿي سگهن ٿيون. ان قسم جو طريقو عملدرآمد ڪندڙ ادارن ۽ فائڊو وٺندڙن وچ ۾ اعتماد جي فضا پيدا ڪرڻ جو ڪردار ادا ڪري ٿو. جڏهن ته منصوبي جي ڪري اختلافن، تڪرار، تڪرار ۽ بيچيني کي روڪڻ ۾ به مدد مهيا ڪري سگهندو. شڪايتن جو هي طريقو اهڙي نموني قائم ڪيو ويو آهي، جو منصوبي سان لاڳاپيل سمورين ڏرين کي ان تائين پهچ حاصل هوندي، ۽ اهو طريقو سماجي توڙي ثقافتي طور سڀني لاءِ قابل قبول هوندو.

عارضِي بجيٽ

هڪ عارضِي بجيٽ مختلف خرچن جي مد ۾ تجويز ڪئي وئي آهي. جڏهن ته ماحولياتي ۽ سماجي تحفظ جي انتظامن تي عملدرآمد لاءِ بجيٽ جو ڪاٺو 212 ملين روپيا لڳايو ويو آهي.